

“LA’NATI” QARG‘ISHI ASOSIDA YUZAGA KELGAN ODDIY FOLKLORIZMLARNING TARJIMADA BERILISHI

Azimov Ulug‘bek Samadovich

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: ulugazimov@mail.ru

Annotatsiya. Oddiy folklorizmning har bir ko‘rinishi badiiy asarning qurilishida, syujetida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Shuning bilan birga bir tildan ikkinchi tilga tarjima jarayonida oddiy folklorizmning berilishi ham alohidalik kasb etadi. Maqolada oddiy folklorizmning bir ko‘rinishi misol tariqasida olinib tahlilga tortilgan va keng fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: “Masnaviyi ma’naviy”, asliyat, tarjima, inglizcha tarjima, o‘zbekcha tarjima, mutarjim, maqol, oddiy folklorizm.

Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘oti-t-turk” asarida “qarg‘aldi” so‘ziga shunday izoh beriladi: “qarg‘aldi, la‘natlandi”¹. Ulug‘ tilshunos “Jak qarg‘aldi” deb misol keltiradi, bu gap tabdilchi tomonidan “Shayton la‘natlandi” deb berilgan. Ma‘lumki, la‘natlanish faqat shaytonga nisbatan qo‘llanadi. Ammo xalqimizda shaytonsifat insonga nisbatan yoki qattiq qiynalganda narsaga, jonivorga, voqelikka nisbatan “la‘nati” tarzidagi qarg‘ish qo‘llanadi. Demakki la‘natlanish Allohning Azozilga bergan jazosi bo‘lsa, vaqt o‘tib bu so‘z qarg‘ish tarzida shakllangan.

Maqol janrining shunday namunasi bor:

Duo olgan omondir,

Qarg‘ish olgan yomondir².

Vaqt o‘tib, insonda so‘zlashuv jarayoni yuzaga kelgan hamda og‘zaki ijod namunalari yaratila boshlangan. Qarg‘ish janri ham folklorning boshqa janrlari qatori zarurat mahsuli sanaladi. Inson gazablanganda yo kuch ishlatish orqali g‘azabini, nafratini ifodalagan, yo so‘kingan. Sekin-asta g‘azabini, dil og‘riqlarini Allohdan jazo so‘rash orqali ifoda qilgan. Natijada qarg‘ishning qator namunalari dunyoga kelgan.

Ba‘zan mohiyatiga yetib-yetmay “padaringga la‘nat” qarg‘ishi ishlatiladi. Shu sabab bunday qarg‘ishni qo‘llamasligi uchun xalq “Kim birovga “padaringga la‘nat”

¹ Mahmud ibn Husayn ibn Muhammad Qoshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni (Devonu lug‘oti-t-turk). 3 jildlik. 2-jild. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2016. – B.156.

² O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1989. – B.81.

desa, o‘zining otasini la‘natlagan bo‘ladi”, – deydi. Bu ta‘qiq o‘git sifatida ham shakllangan. Fikr qilinsa, Odamning yaralishi bilan bog‘liq jarayonda yuzaga kelgan voqelik diniy tafakkurdan afsonaga ko‘chgan va xulosa qargishga ham aylangan. Inson jahlini mutlaqo bajarolmagan pallada “la‘nati” qargishi u tomonidan istalgan kishi yoki narsaga nisbatan aytiladi. Bu qarg‘ish boshqa qarg‘ishlar ichida eng yomoni, nazdimizda. Chunki la‘natlanish Allohning mutlaqo kechirmasligi bilan bog‘liq. Shu ma‘noda asli jin qavmidan bo‘lgan Azozil la‘natlagan shayton yoki iblis nomi bilan diniy adabiyotda mavjud, ayni damda, dunyo adabiyotida fisq-u fasod ramzini anglatuvchi obraz sifatida qo‘llanib kelinadi:

“Masnaviyi ma‘naviy”ning “Birinchi daftar”idagi “Xalifa Laylini ko‘rgani hikoyati” faslida shoirning shunday bayti bor:

В-ар ҳасад гирад туро дар раҳ гулӯ,
Дар ҳасад **Иблисро** бошад ғулӯ¹.

Shoir insondagi hasadning iblisga xosligini aytar ekan, la‘nati so‘zini qo‘llamaydi, aslida shayton, iblis deyildimi, la‘natlanish motivi anglashiladi. La‘natlanishiga sabab asli insonga hasad qilishida. Asliyatda qo‘llanmagan “la‘nati” qarg‘ishi asliyatda mavjud emas, ammo o‘zbek tarjimoni qarg‘ish janridan foydalanib, oddiy folklorizmni yuzaga keltiradi:

Gar hasad ko‘nglingga solsa bir g‘uluv,
La‘nati iblisning etgan kori bu.

Tarjimon oddiy folklorizm asosida hasadning oqibatini chuqurroq anglatadi, insonga hasadning shaytoniy ekanini uqtiradi. Bu so‘zni qo‘llagani bayt ma‘nosini buzmaydi, aksincha boyitadi.

And if on the way envy seize you by the throat,
it belongs **to Iblis** to go beyond bounds in envy²

Ingliz tarjimoni “iblis” so‘zini tarjima qilmay aynan qoldiradi, bosh harf bilan berishi, bizningcha, obraz sifatida qo‘llangan deb hisoblagani bilan bog‘liq. “La‘nati” so‘zi Nikolson tarjimasida ham mavjud emas.

“Birinchi daftar”ning “Sehrgarlarning Muso alayhissalomdan, asoni oldin sen tashlaysanmi yoki bizmi, deb so‘raganlari” faslida quyidagi bayt bor:

Тифли чон аз шири шайтон боз кун,
Баъд аз онаш бо малак анбоз кун.
То ту торику малулу тирай,
Дон, ки бо **деви лаъин** ҳамширай³

¹ Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ.. Маснави Маънавӣ. Нашри Замон, 2001. – Б. 26.

² THE MATHNAWÍ OF JALÁLU‘DDÍN RÚMÍ. Translation by R. A. Nicholson. University of Cambridge. – P. 28

³ Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ.. Маснави Маънавӣ. Нашри Замон, 2001. – Б. 57.

Asliyatda “la’nati dev” izofali brikmasida oddiy folklorizm qarg‘ish asosida hosil qilingan. Odatda, folklorda dev obrazi mavjud bo‘lib, ertaklarda, xalq dostonlarida salbiy obraz sifatida gavdalanadi, ammo zarur bo‘lganda ijobiy qahramonlarni tan olsa, ular bilan bahsda yengilib, yordam berishga va‘da bersa, va‘dasini bajaradi. Shu ma’noda, bu obraz shayton darajasida salbiylik kasb etmaydi. Shoir jonni go‘dakka qiyos qiladi. Go‘dak sut ichishi lozim. Ammo shoir shayton sutini ichmasligini istaydi.

Jon-go‘dak, shayton sutidin sen ayir,
So‘ng maloiklarga hamroh aylagil.

To qorong‘usen, malulu tiyrasen,

La’nati shaytonga chun hamshirasen.

Faslda halol luqma, tavba qilish, bu yo‘lda tinmay ko‘zyosh to‘kish haqida fikr boradi. Jamol Kamol “la’nati dev” birikmasini “la’nati shayton” tarzida o‘zbekchaga tarjima qiladi. Oldingi baytda shayton tilga olingani sabab o‘zbek tarjimonining tutgan yo‘lini qoralab bo‘lmaydi, ammo satrni “**La’nati ul devga** chun hamshirasen” tarzida tarjima qilinsa, asliyat aynan saqlanardi. Ehtimol, shoir so‘z takroridan qochgandir. Aytish lozimki, la’natilik shaytonga xosligi va oldingi baytda shu so‘zning mavjudligi Jamol Kamol tutgan yo‘lni oqlaydi.

Wean the babe, your soul, from the Devil’s milk,
and after that make it consort with the Angel.

While you are dark and vexed and gloomy,

know that you are sucking from the same breast as **the accursed Devil**¹

Ingliz tarjimoni **the accursed Devil** tarzida tarjima qilar ekan, asliyatdagi so‘zni aynan bermay, o‘zbek tarjimoni kabi ish tutadi: “la’nati shayton” tarzida beradi. Shoir qarg‘ish orqali yuzaga keltirga oddiy folklorizm ikki tarjimada ham saqlangan. Ammo oddiy folklorizmni yuzaga keltirgan qarg‘ish aynan saqlanmagan.

“Birinchi daftar”ning “Iso dinini yo‘qotmoqchi bo‘lgan boshqa bir juhud podshohining hikoyati” faslida qasam tarzida keltirilgan qarg‘ishlarni ko‘rib, ayni shu fasldagi “Va-s-samoyi-zoti-l-buruj”, ya’ni “Burjlar egasi bo‘lmish osmonga qasam”² ma’nosiga ega bo‘lgan, “Qur’oni karim”ning “Burj” surasi birinchi oyati keltirilgan baytga e’tibor qildik. Ko‘rinadiki, qasam islomda inkor qilinmagan, faqat qasam Allohndan o‘zgasiga bog‘liq bo‘lishi mumkin emas. Ushbu fasldagi baytga diqqat qiling:

Ҳар кӣ ў бинҳод ноҳуш суннате,
Сўйи ў нафрин равад ҳар соате³.

¹ THE MATHNAWÍ OF JALÁLU’DDÍN RÚMÍ. Translation by R. A. Nicholson. University of Cambridge.- P. 106.

² Mavlono Jaloliddin Rumi. Masnaviyi ma’naviy. – Toshkent: MERIYUS XHMK, 2010. – B.796.

³ Mavlono Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ.. Маснави Маънавӣ. Нашри Замон, 2001. – Б. 34.

Shoir “unga la’nat yog‘ilsin” deyish orqali oddiy folklorizmni qo‘llar ekan, kimga, nega la’nat yog‘ilishi lozimligini oldingi baytlarda izohlaydi. Ammo shoir nazarda tutgan maqsadni anglash uchun nafaqat shu faslni, balki undan oldingi bir nechta faslni o‘qib uqish lozimligi ayon bo‘ladi. Jaloliddin Rumiylarning ayrimlari xor bo‘lgani, juhud vazir tomonidan bu din vakillarini yo‘ldan chiqarish uchun qilingan nayranglar bir-bir yoritir ekan, bu xorlikning ildizlarini ochib beradi: ayrim nasroniylar “Injil”da Muhammad payg‘ambar nomi keltirilgan, e’zozlangan bo‘lsa ham bu ismni xor qilishga uringanlari uchun o‘zlari juhud vaziri tomonidan xor qilingan.

Kimki bu yo‘lga kirarkan, ul yomon,

Boshiga **la’nat yog‘ilsin** har zamon.

Vazirning vafotidan so‘ng yangi vazir kelar ekan, u ham oldingi vazirning yo‘lidan ketishga chog‘landi. Shu sabab shoir bunday inson shayton qatorida bo‘lishini ta’kidlash uchun oddiy folklorizmdan foydalandi.

Whoever establishes an evil tradition,

towards him goes malediction every hour¹.

Jamol Kamol kabi ingliz tarjimoni ham asliyatdagi oddiy folklorizmni saqlab qoldi va “**towards him goes malediction**”, ya’ni “unga la’nat yog‘ilsin” shaklida tarjima qildi. Faqat o‘zbek mutarjimi “boshiga la’nat yog‘ilsin” deb tarjima qilar ekan, ramali musaddasi mahzuf vaznini saqlab qolishga erishdi. Ammo oddiy folklorizm bor satrda, aynan qargish berilganda azl, yani cho‘ziq bo‘lishi zarur bo‘lgan hijoning qisqa aytilishi holati uchraydi.

Aksariyat qarg‘ishlar shaytonga bog‘lab aytilar ekan, fisq-u fasod, hasad, kibr qoralanadi. Negaki, Azozil jin qavmidan bo‘lsa-da, farishtalar ustoziga aylangan bo‘lsa ham kibr, hasad kabi illatlarga berilib la’in sanalgandi. “Ikkinchi daftar”ning “Payg‘ambar Alayhissalomning xastaga etgan nasihati davomi” faslida shoir insonning fe’lidagi qusurlarni aytib o‘tadi:

Дев кй бвад, к-ў зи Одам бигзарад?

Бар чунин натъе аз ў бозй барад?

Дар ҳақиқат нафъи Одам шуд ҳама,

Лаънати ҳосид шуда он дамдама²

O‘zbek tarjimoni asliyatdagi “dev” so‘zini bir necha bor “lain”, “shayton” so‘zlari bilan beradi. Ko‘rinadiki, shoir “dev” deganda shaytonni nazarda tutadi. Tarjimonlar esa buni to‘g‘ri anglaydilar.

Odamiydin ul lain o‘tgaymu hech?

¹ THE MATHNAWÍ OF JALÁLU’DDÍN RÚMÍ. Translation by R. A. Nicholson. University of Cambridge. – P. 48.

² Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ.. Маснави Маънавӣ. Нашри Замон, 2001. – Б. 180.

Odamiy-la o‘ynasa, yutgaymu hech?

Darhaqiqat naf‘i odamdir hama,

La’nati hosid erur ul damdama.

Bu baytlarda hasad la’natlanadi, ayni damda, la’natlangan dev yoki lain hasadda, fisqda odamdan o‘tolmasligini ifodalash orqali inson tubanlashsa, unga hech narsa yetolmasligiga iqror bo‘linadi. Ingliz tarjimoni Adam tarzida berar ekan, asliyatdagi kabi Odam Atoni nazarda tutgani oydinlashadi. Jamol Kamol tarjimasida esa bu so‘z satr boshida kelgani sabab bosh harf bilan berilgan bo‘lsa, ikkinchi baytda kichik harf bilan turdosh ot tarzida keltirilgan.

Who is the devil that he should surpass Adam

and win the game from him on such a board?

In truth, it all turned out to Adam’s advantage:

that guile became a curse to the envious one.

Asliyatdagi fikrni oddiy folklorizm kuchaytirib, ta’kidlab ko‘rsatgan bo‘lsa,

tarjimonlar oddiy folklorizmni saqlash orqali ta’sirchanlikni ham saqlay olganlar.

“Masnaviyi ma’naviy” “Qur’oni karim”dan quvvat topishi bilan bir qatorda xalqning asriy chashmasi bo‘lmish folklordan ham kuch oldi. Oddiy folklorizm shoirning haqiqatlarni ifodalay olishiga ko‘mak beruvchi vosita sifatida ulug‘ asar suyetida, kompozitsion qurilishida, g‘oyaviy-badiiy jihatdan yuksalishi yo‘lida muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Жалолоддин Румий. Маснавийи маънавий. Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. – Тошкент: Meriyus, 2010.
2. Жаҳон халқлари мақоллари (форс мақоллари бўлиmidан). – Тошкент: Ўқитувчи НМУ, 2018.
3. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавийи Маънавий. Дафтари аввал. Дафтари дувум. Нашри Замон, 2001.
4. Саломов Ғ. Адабий анъана ва бадий таржима. – Тошкент: Фан
5. Шарипова Л. Шеърят ва фольклор. Монография. – Тошкент: Наврўз, 2019.
6. Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2019.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. 1-том. – Москва: Наука, 1981.
8. Haim S. Persian-English proverbs. – Tehran: 1956.
9. Persian-English Dictionary. F.Steingass. – London. 1963.
10. THE MATHNAWÍ OF JALÁLU’DDÍN RÚMÍ. Translation by R. A. Nicholson. University of Cambridge.